
Llengua, premsa i contemporaneïtat: els periòdics en català, 1641-1939

JAUME GUILLAMET LLOVERAS

Universitat Pompeu Fabra
jaume.guillamet@upf.edu

MARCEL MAURI DE LOS RÍOS

Universitat Pompeu Fabra
marcel.mauri@upf.edu

FRANCESC-ANDREU MARTÍNEZ GALLEGO

Universitat de València
francesc.martinez@uv.es

SEBASTIÀ SERRA BUSQUETS

Universitat de les Illes Balears
s.serrabusquets@uib.es

ARNAU COMPANYY MATAS

Universitat de les Illes Balears
arnaucompany@telefonica.net

RESUM

Aquest article presenta els resultats globals d'una recerca cofinançada per la Universitat Pompeu Fabra i per l'Institut d'Estudis Catalans, en la qual han participat vint-i-quatre investigadors de vuit universitats de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià. S'ha obtingut el registre i la catalogació de 3.807 periòdics en llengua catalana publicats, principalment, en la segona meitat del segle XIX i les primeres quatre dècades del segle XX, a més dels antecedents de 1641 i de la primera meitat del segle XIX. L'article està format per una primera part expositiva dels criteris, la metodologia i els resultats globals, signada pels cinc autors, seguida de quatre parts més, signades individualment pels autors respectius. S'hi exposen els trets principals de l'origen i l'evolució històrica en cada un dels tres països de llengua catalana, així com en d'altres ciutats de llengua catalana fora d'Espanya i en d'altres de fora del domini lingüístic català en tres continents.

PARAULES CLAU

Catàleg general, història, premsa, català.

Introducció

La llengua catalana es fa present en l'espai públic del món contemporani per mitjà de la premsa, molt abans que en l'educació i en la vida oficial i administrativa, de manera més extensa i potent que en la política, la cultura i l'edició. Els antecedents aïllats de 1641, en la Catalunya associada a la monarquia francesa, i de 1810, sota la dominació napoleònica, són anteriors als dos grans factors característics de l'edat contemporània que impulsen l'ús del català en la premsa periòdica naixent: el moviment liberal i la Renaixença literària.

Aquest fenomen es produeix de manera simultània a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears amb ritmes, intensitats i característiques diferents en cada un d'aquests països catalanoparlants. Les demografies respectives —1.966.382 habitants a Catalunya, 1.587.533 habitants al País Valencià, 306.316 habitants a les Illes Balears, l'any 1900, per posar una referència— no són un element suficient per explicar l'evolució i els resultats desiguals d'un creixement ràpid i sostingut des de mitjan segle XIX fins als anys de la Segona República.

A Catalunya, la premsa en català forma part molt aviat del sistema informatiu propi del periodisme industrial, mentre que al País Valencià i a les Illes Balears es desplega amb menys intensitat però amb continuïtat, qualitat i difusió en els àmbits de la cultura i la política. En un grau molt menor, la premsa en català apareix tardanament al Principat d'Andorra, al departament francès dels Pirineus Orientals, també conegut com a Catalunya del Nord, i a la ciutat de l'Alguer de l'illa italiana de Sardenya. Fora del domini lingüístic, des de molt aviat es registra l'aparició de periòdics en català per iniciativa de colònies catalanoparlants de l'emigració i de l'exili a trenta-dues ciutats i dotze països de tres continents.

La importància de la història de la premsa en català ha estat reconeguda i explicada per diversos autors des del primer terç del segle XX (Navarro Cabanes, 1928 [1988]; Givanel, 1931-1937; Roselló, 1935; Alemany Vich i Muntaner Bujosa, 1955; Torrent i Tasis, 1966; Alemany Vich, 1974; Blasco, 1983; Guillamet, 2003, 2010 i 2022; Surroca i Tallaferro, 2004; Pont i Guillamet, 2009). Ara podem confirmar i documentar l'abast de la seva producció amb els resultats d'una investigació exhaustiva que ha permès la confecció del *Catàleg històric general de la premsa en català, 1641-1939*, publicat en tres volums impresos¹ i una base de dades digitals.² És el fruit d'un projecte de recerca promogut pel Grup de Recerca en Periodisme (GRP) de la Universitat Pompeu Fabra³ i finançat per l'Institut d'Estudis Catalans, amb la participació de vint-i-sis investigadors de vuit universitats.⁴

1. Jaume GUILLAMET i Marcel MAURI (ed.) (2015), *Catàleg històric general de la premsa en català*, vol. I, 1641-1898, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; Jaume GUILLAMET, Marcel MAURI i Francesc SALGADO (ed.) (2024), *Catàleg històric general de la premsa en català*, vol. II, 1, 1899-1923, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, en premsa; Jaume GUILLAMET, Marcel MAURI i Francesc SALGADO (ed.) (2025), *Catàleg històric general de la premsa en català*, vol. II, 2, 1923-1939, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, en preparació.

2. Repositori UPF i IEC, en preparació.

3. Actual Grup de Recerca en Comunicació Política, Periodisme i Democràcia (POLCOM-GRP).

4. Universitat Pompeu Fabra: Jaume Guillamet Lloveras (director), Marcel Mauri de los Ríos (coordinador), Fabiola Alcalà, Eloi Camps Durban, Sergi Cortiñas Rovira, Ariadna Fernández Planells, Rita Luis, Gemma Palà Navarro, Carles Pont Sorribes, Ruth Rodríguez Martínez, Francesc Salgado de Dios, Josep Guitart, Guillem Suau Gomila, Anna Teixidor Colomer; Universitat Autò-

En aquest article, presentem els resultats generals de la investigació i una interpretació de la seva evolució en cada un dels països catalanoparlants i en les altres ciutats de dins i fora del domini lingüístic. La recerca ha considerat l'aparició de periòdics en català al llarg de tres períodes, així com la seva distribució per poblacions i comarques, les seves especialitats temàtiques i la seva durada en el temps. En destacarem aquí tres aspectes principals: el nombre de periòdics apareguts i la seva evolució en els tres períodes analitzats, la durada dels periòdics i els trets característics i distintius en els diferents territoris.

El primer període, 1641-1898 —des de l'aparició aïllada de dos primers periòdics sota jurisdicció francesa a Barcelona, durant la Guerra dels Segadors, fins a l'aparició de la premsa del catalanisme polític—, ha de remuntar-se necessàriament a l'any dels dos primers antecedents catalans i arriba a 1898, per tancar l'eclosió de periòdics produïda durant la segona meitat del segle XIX. El segon període, 1899-1923 —fins al tancament del règim de la Restauració amb l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera—, es caracteritza per l'estabilització d'un espai propi de presència del català a la premsa. El tercer període, 1924-1939, registra la consolidació de la llengua en el mercat periodístic del Principat de Catalunya i un nou impuls i culminació de l'expansió en els anys de la Segona República.

Heus aquí unes dades molt significatives. El 1868, any de l'esclat del Sexenni Democràtic, registra l'aparició de 17 periòdics en català, després de diversos intents des de la segona dècada del segle XIX. L'any 1898 ja es registra l'aparició o publicació de 60 periòdics en català, el 1923, de 120 periòdics en català i el 1931, de 186 periòdics en català. Molt a prop d'aquesta xifra es mantenen les dades dels anys posteriors, que només cauen el 1937, ja en plena Guerra Civil.

La taula de resultats globals que acompanya aquest text (taula 1) mostra l'ascens continuat i molt accentuat al llarg dels tres períodes. Dels 475 periòdics publicats en el primer període, descomptant els dos primers de 1641, són 473 al llarg de vuitanta-nou anys (1810-1898). En el segon període, són 1.695 periòdics al llarg de vint-i-cinc anys (1899-1923). En el tercer període, són 1.741 periòdics al llarg de setze anys (1924-1939).

La inestabilitat política de tots tres períodes —amb els efectes continuats de les suspensions, la censura i les suspensions de garanties constitucionals— és un factor afegit a les dificultats pròpies de la consolidació dels periòdics. Hi ha una tercera part dels quasi quatre mil periòdics registrats dels quals no s'ha pogut conèixer el temps de publicació i una altra tercera part no ha arribat a l'any de publicació. De la resta, mig centenar han superat els cinc anys de vida i només una cinquantena han passat dels vint.

noma de Barcelona: Josep Maria Figueres Artigues; Universitat de Barcelona: Jordi Bou Ros i Júlia Vilasís-Pamos; Universitat de Girona: Lluís Costa Fernández i Xavier Carmaniu Mainadé; Universitat de les Illes Balears: Sebastià Serra Busquets i Arnau Company Matas; Universitat de Lleida: Albert Royo Campo; Universitat Rovira i Virgili: Xavier Ferré Trill, Àngela Buj Alfara i Josep Maria Grau; Universitat de València: Francesc-Andreu Martínez Gallego.

TAULA 1

Resultats globals del *Catàleg històric general de la premsa en català*

	1641-1898	1899-1923	1924-1939	Total	Poblacions
Total	475	1.765	1.693	3.933	273
Catalunya	337	1.592	1.574	3.503	202
Illes Balears	26	50	16	92	15
País Valencià	99	62	38	199	20
Andorra	—	—	2	2	2
Pirineus Orientals - Catalunya del Nord (França)	—	3	1	4	2
L'Alguer (Itàlia)	—	1	—	1	1
Fora del domini lingüístic	13	57	62	132	31

FONT: Elaboració pròpia.

L'evolució és desigual en els tres grans països de llengua catalana. A Catalunya és on hi ha l'ascens més fort i sostingut. Després d'un vuit-cents molt productiu, al País Valencià hi ha una baixada de la intensitat des de l'entrada del segle XX, mentre que a les Illes Balears l'expansió potent del segon període s'alenteix en el tercer.

La demografia és un factor parcial i potser poc rellevant a l'hora d'interpretar aquestes dades. Entre els anys 1900-1930, la població de Catalunya passa d'1.966.382 a 2.890.974 habitants, un augment del 47 %, el més fort; al País Valencià passa d'1.587.533 habitants a 2.176.670 habitants, un augment del 37 %, i a les Illes Balears passa de 306.316 a 411.273 habitants, un augment del 34 %. Quant al nombre de poblacions amb periòdics, la proporció més alta és la de les Illes Balears —15 poblacions sobre 54, un 30 %—, per davant de Catalunya —194 poblacions sobre 947, un 20 %— i del País Valencià —18 poblacions sobre 542, un 3 %.

Cal tenir en compte el creixement demogràfic més important de Catalunya, correlatiu al procés d'industrialització, creixement econòmic i migracions rebudes, però també cal prendre en consideració els factors polítics i culturals lligats a les característiques del moviment liberal i de la Renaixença literària en cada un dels països. Hi ha una influència diferent del factor polític, menys intens a les Illes Balears i més centrat a València en el republicanisme del segle XIX, mentre que és sostingut i diversificat a Catalunya, amb la força social que pren el catalanisme polític.

La conquesta del mercat de premsa a Catalunya

Jaume Guillemet Lloveras

Si els precedents efímers de 1641 i 1810 es deuen a la política d'atracció social de l'autoritat francesa de cada un d'aquests moments, l'arrencada posterior es deu a l'impuls de la societat davant d'un poder polític poc receptiu, com són els governs liberals moderats anteriors a la revolució de 1868. En pocs anys i amb aquest impuls, republicanisme i catalanisme aconseguixen obrir espais nous i propis en un mercat de premsa encara incipient, fins al punt que *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* assoleixen molt aviat tiratges superiors als dels principals diaris de Barcelona.

D'una banda, les revistes literàries i culturals de la Renaixença contribueixen a la fundació d'una indústria editorial representada per *La Renaixensa* —editorial de Pere Aldavert i Àngel Guimerà, que comença a editar la revista homònima el 1876, la qual esdevé diari el 1881—, *L'Avenç/L'Avenç* —editorial de Jaume Massó i Llorens i Joaquim Casas i Carbó, que va publicar la revista del mateix nom a partir de 1882— i *La Il·lustració Catalana*, revista apareguda el 1880, a través de l'editorial de Francesc Matheu. D'altra banda, els nombrosos periòdics festius, il·lustrats i populars dels republicans federals consoliden un espai de premsa popular comparable als periòdics dominicals britànics, que capten un públic aliè a la premsa diària.

La religió, que no ha estat absent d'alguns dels primers intents, com *Lo Pare Arcàngel* (1841) i *Lo Verdader Català* (1843), també hi té un paper. Algunes de les seves publicacions, com *Fulla Dominical (Parròquia del Carme)* (1891-1936) i *Fulla Parroquial (Parròquia de Santa Maria)* (1891-1936), ambdues de Badalona, i *Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús* (1893-1936) figuren entre les de més durada, gairebé mig segle. Només les superen el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1938) i els dos grans setmanaris republicans, *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), que el depassen força, més de seixanta anys de vida superant tots els esculls polítics.

El sorgiment del catalanisme polític, en els darrers anys del Vuit-cents, estén a les principals ciutats catalanes una primera generació de periòdics en català —entre els quals proliferen capçaleres inspirades en *La Veu de Catalunya*—, que anirà creixent en les primeres dècades del segle XX fins a confirmar la llengua pròpia com la majoritària de la premsa comarcal. L'empenta inicial del republicanisme federal, amb el *Diari Català* (1879-1881), de Valentí Almirall, continuada amb renúncia a l'acció política per *La Renaixensa* (1881-1905), és renovada per *La Veu de Catalunya* (1899-1937), d'Enric Prat de la Riba i la Lliga Regionalista. L'ampliació d'un espai propi continua amb una nova generació de setmanaris il·lustrats i festius de molt èxit, apartats del republicanisme federal, com el combatiu *Cu-cut!* (1902-1912), de la Lliga, l'infantil *En Patufet* (1904-1938), el picant *Papitu* (1908-1937) i més endavant l'esportiu *Xut!* (1922-1936), també amb rèpliques comarcals i competidors de menys èxit.

La premsa en català no és absent en el primer gran impuls del periodisme industrial, coincidint amb l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. A la fi del segle, la seva diversitat creixent és

visible també en les revistes il·lustrades que poden incorporar la reproducció de fotografies, després de dècades de domini del gravat de dibuix, en les publicacions d'alta qualitat del Modernisme i en l'excursionisme com a precursor del periodisme esportiu. S'estén, també, l'abast del pluralisme ideològic fins a l'obrerisme i anarquisme de *Tramontana* (1881-1895).

En l'eixamplament del mercat i de la difusió del primer terç del segle xx, els diaris en català consoliden un primer espai, tant a Barcelona com a comarques, en uns anys caracteritzats per l'acció cultural de la Mancomunitat de Diputacions de Catalunya, constituïda el 1914, i la implantació de les Normes Lingüístiques inspirades per Pompeu Fabra i aprovades per l'IEC. El seguiment unànim, amb molt poques excepcions, de la crida feta pel president de la Diputació Provincial de Barcelona, Enric Prat de la Riba, el 1913, mostra el moment de maduració de la premsa en català, encapçalada per *La Veu de Catalunya*, que ell mateix dirigeix, i *El Poble Català* (1906-1918), el director del qual, Pere Corominas, és un dels membres fundacionals de l'IEC.

A més d'aquests òrgans respectius de la Lliga i del nacionalisme republicà a la capital, hi ha *Diari de Mataró* (1895-1936), *El Pla de Bages* (1904-1937), *Bages Ciutat* (1909-1919) i *L'Avenç* (1919-1920) a Manresa, *Gazeta del Vallès* (1908-1917) i *Diari de Sabadell* (1910-1936) a Sabadell, *Foment* (1909-1923, 1931-1934, 1936) a Reus, *El Dia* (1918-1939) a Terrassa, *El Pallaresa* ([1895] 1918-1919) i *El Poble* (1920) a Lleida, i un nombre creixent de setmanaris als caps de comarca.

Paradoxalment, aquest espai s'amplia, sota la dictadura de Primo de Rivera, que suspèn les Corts, substitueix les corporacions municipals i provincials, suspèn la Mancomunitat, instaura la censura i persegueix l'ús públic de la llengua i de nombrosos petits periòdics republicans i catalanistes. A la catalanització recent de l'antic òrgan republicà *La Publicidad* (1876-1922) en *La Publicitat* (1922-1939) d'Acció Catalana, s'afegeix l'aparició successiva a Barcelona dels diaris *L'Avenç* (1924), *La Nau* (1927-1933) i *El Matí* (1929-1936) i, encara, dels setmanaris també republicans *Mirador* (1929-1937) i *L'Opinió* (1928-1931), promotor de la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya. El català té menys força en l'ascens de la premsa pròpia de l'esport de massa —llevat del popular *Xut!*, creador de la iconografia del Barça— i del fotoperiodisme d'arrel germànica. En aquest camp, l'assaig innovador d'*Imatges* (1930) ha de deixar de publicar-se davant la força dels grans setmanaris espanyols.

L'esclat periodístic desvetllat per la proclamació de la Segona República i la instauració de la Generalitat de Catalunya, l'abril de 1931, converteixen la llengua catalana en majoritària en la premsa comarcal. A més dels diaris i setmanaris apareguts en català al final de la dictadura i en endavant, cal destacar que alguns diaris veterans en castellà adopten el català com a llengua principal i pròpia, com *Diari de Reus* ([1859] 1930-1938) i *Les Circumstàncies* ([1874] 1930-1936), a Reus, *Diari de Tarragona* ([1853] 1932-1939), *Diari de Girona* ([1889] 1932-1936) i *L'Autonomista* ([1920] 1933-1939), a Tarragona i Girona. Aquest fenomen es manté durant la Guerra Civil i la llengua catalana és assumida fins i tot per periòdics comunistes i anarcosindicalistes de la nova situació, com també passa a Barcelona.

A Barcelona, la conquesta d'un espai més gran del mercat de la premsa diària per la llengua catalana tot just queda plantejada. No hi ha diaris que canviïn de llengua, llevat del cas efímer del petit *Diari Mercantil*, mentre que els diaris de més difusió —*La Vanguardia* i el popular republicà *El Diluvio*— mantenen, sinó és que augmenten, la seva hegemonia en un mercat gairebé la meitat del qual és ocupat pel primer dels dos diaris. L'empenta de fins a nou diaris nous —*La Ciutat* (1931), *Diari del Migdia* (1931), *L'Opinió* (1931-1934), *La Humanitat* (1931-1939), *La Veu del Vespre* (1933-1934), *Avui* (1933), *L'Instant* (1935-1936), *Última Hora* (1935-1938) i *La Rambla* (1936-1939)— deixa plantejades algunes hipòtesis sobre el creixement de la premsa diària en català que hauria pogut prendre un curs històric diferent després de la Guerra Civil.

Esquerra Republicana de Catalunya ha aconseguit assentar els tres diaris de què disposa en començar l'estiu de 1936. *La Humanitat* ha quedat com a diari del matí, un cop desaparegut *L'Opinió*, que ha estat el gran innovador. *Última Hora* és un vespertí d'un cert èxit inspirat en els models nord-americans i *La Rambla* és un segon vespertí més polític, continuador del setmanari fundat el 1930 pel diputat i industrial Josep Sunyol i Garriga. Les dades de difusió disponibles i poc fiables indiquen el manteniment del públic propi de *La Veu de Catalunya* i una posició de *La Publicitat* com a diari de qualitat.

Llevat del diari de la Lliga, confiscat per la CNT-FAI i transformat breument en *Catalunya* (1937-1938), aquests quatre diaris pertanyents a partits del govern de la coalició d'esquerres de la presidència de Lluís Companys sobreviuen al predomini successiu d'anarcosindicalistes i comunistes durant la Guerra Civil. El nou Partit Socialista Unificat de Catalunya confisca *El Correo Catalán* per crear *Treball* (1936-1939) i s'apropia de *La Rambla*, mentre que el Partit Obrer d'Unificació Marxista publica *La Batalla* (1936-1937), que aviat passa al castellà. L'Estat Català creat al marge de l'Esquerra Republicana, després del 6 d'octubre de 1934, es fa seu el vell *Diario de Barcelona*, que publica alguns mesos en català, *Diari de Barcelona* (1936-1937), abans del *Diari de Catalunya* (1937-1939).

Una pregunta per acabar, quasi una hipòtesi. En cas d'haver sobreviscut a la República, en quin moment l'edició de diaris en català hauria pogut ser assumida per editors no de partit? Si l'espai de mercat començava a eixamplar-se, com sembla que va succeir, aquest hauria d'haver estat el pas següent de normalització de l'ús del català en el mercat de la premsa.

La premsa en català a les Illes Balears

Arnau Company Matas i Sebastià Serra Busquets

Al llarg del segle XIX, a Mallorca sorgiren vint-i-dos periòdics en català i cinc a Menorca. Varen ser editats majoritàriament a Palma i a Maó, però, en el període estudiat, les Pitiüses no tingueren cap publicació en català.

En el context de la Guerra del Francès (1808-1814), Mallorca i Menorca varen conèixer una proliferació intensa de periòdics de caràcter patriòtic i polític. Fou amb l'aparició de l'únic número de *Gaceta triunfo mensal del centro de Soller en obsequi de una Aurora qui comparegué en esta isla de Mallorca en el present año 1812 á mitxa añada de juñy (segons varios estrolechs) pera que lograsen un bon esplet de sol ab arpes esmolades*, el 1812, quan s'inicià la premsa en català. Aquest periòdic, d'ideologia absolutista, sorgí per combatre la premsa liberal. Aleshores, també destacaren els periòdics absolutistes *Diari de Buja* (1812-1813) i *Lluna Patriótica Mallorquina* (1813) i el bisetmanal *Nou Diari de Buja* (1813), impulsats pel trinitari Miquel Ferrer Bauçà (1770-1857). Mentrestant, a Maó s'edità el setmanari antiliberal *Talaya contra Brivons, o el Desaristarcador* (1814).

Novament, durant el Trienni Liberal (1820-1823), lligats a la tasca periodística de l'advocat liberal Joan Josep Amengual Reus (1793-1876), aparegueren *Semmanari Constitucional Politic y Mercantil de Mallorca* (1820-1822), el periòdic *Es Prat i sa Bufera* (1822) i el setmanari *Es Desxondidor* (1822-1823), que van tornar a situar el català en la premsa. Altra vegada, durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), a Maó, sorgí el periòdic *Es Pandero* (1869), d'ideologia republicana.

En les dues darreres dècades del segle XIX fou quan es produí un procés d'expansió de la premsa en català a Mallorca i Menorca, que tingué el moment àlgid al primer terç del segle XX. Així, des de 1879 fins a 1899 varen aparèixer quinze publicacions en català a Mallorca i tres a Menorca. Sens dubte, fou amb l'aparició a Palma del setmanari costumista *L'Ignorancia* (1879-1885), fundat per Bartomeu Ferrà i Mateu Obrador, que s'establí un model de premsa popular, humorística i satírica en el qual col·laboraren la majoria d'escriptors mallorquins. Arribà a tenir un tiratge de 7.500 exemplars i l'èxit s'ha de cercar en l'adaptació que feu del llenguatge i del contingut popular.

Així mateix, seguint el model exitós d'aquest setmanari, va sortir el setmanari *La Roqueta* (1887), impulsat per Pere d'Alcàntara Peña i per Mateu Obrador, i hi col·laboraren la majoria de literats mallorquins. Altra vegada, va sortir la segona etapa del setmanari *La Roqueta* (1889-1892), novament dirigit per Mateu Obrador i Miquel dels Sants Oliver. Amb gairebé els mateixos col·laboradors de la primera etapa, va tenir una gran acceptació, ja que arribà a un tiratge de 4.000 exemplars (1889). Tornà a aparèixer, en una segona època, el setmanari *L'Ignorancia* (1892).

En el decenni de 1880, varen sorgir a Palma publicacions satíriques i humorístiques, com el setmanari *El Violón* (1879-1880), la publicació de periodicitat irregular *Es Festé de Ciutat* (1883), el setmanari *La Juventut* (1887) i el setmanari *La Tortuga* (1889), que també tingué un contingut literari. A Maó, s'edità el setmanari literari popular *El Glosadó* (1882) i, a Ciutadella de Menorca, va aparèixer el satíric i humorístic *Mestre Libori* (1886-1887). També hem de destacar el quinzenari cultural *Es Menurquí* (1891), editat a Maó.

En la darrera dècada del segle XIX, varen sorgir el setmanari *En Figuera* (1893) i el quinzenari literari *Nova Palma* (1898), fundat i dirigit per Joan Torrendell. Aleshores, també sorgiren revistes catòliques, com el bisetmanari *Guia de Lluch* (1884), dirigit per Bartomeu Ferrà; el setmanari *Mallorca Dominical* (1897-1901), d'ideologia regionalista conservadora, fundat per Bartomeu Ferrà, i la revista literària desenal *Mallorca* (1898-1901), dirigida per Josep Miralles.

Com a tercera etapa aparegué el setmanari *La Roqueta* (1898-1901), impulsat per Gabriel Alomar i Joan Muntaner, que inicià una campanya de denúncia del provincianisme i favorable a la modernització de la societat mallorquina. Hi hem d'afegir el quinzenari d'agricultura *Pla y Montanya* (1898-1899), que va ser la primera publicació periòdica en català especialitzada.

En els dos primers decennis del segle XX, a més dels periòdics culturals, humorístics, satírics i religiosos, sorgiren les primeres mostres en català de premsa forana, nacionalista i especialitzada. Entre el 1900 i el 1939, hem comptabilitzat cinquanta-vuit publicacions periòdiques en català a Mallorca i sis a Menorca. Es produí un gran interès popular pels setmanaris i quinzenaris humorístics i satírics, tot i la seva curta durada. En són exemples *Sa Llonja* (1906-1908), *N'Eloy* (1907), *Pu-Put* (1907-1914), *Es Mussol* (1908), *En Tomeu* (1913), *Es Gallet* (1914-1917), *En Toful* (1917) i *Es Vigilant* (1919). Hem de destacar la tasca de Jordi Martí Rosselló —es Mascle Ros— (1891-1973), que edità el setmanari bilingüe, humorístic i satíric titulat *Foch-y-Fum* (1a època: 1917-1920, 2a època: 1922-1927 i 3a època: 1931-1936). Encara que es tractà d'una publicació bilingüe, utilitzà de manera més habitual el català, com una eina per fer arribar als sectors populars les seves idees republicanes, anticaciquils i progressistes.

Al voltant de l'Església continuaren sorgint els periòdics *Lluch* (1908 i des de 1921), *Bolletí Dominical* (1910), *El Bon Mot* (1917-1951) i *Fulles Marianes* (1917). També hem de destacar revistes literàries i culturals, com *Gazeta de Mallorca* (1903), *Mitjorn* (1906-1907), *Ramon Llull* (1915), *Mallorca* (1917) i el *Quadern Mensual* (1923-1925), de l'Associació per la Cultura de Mallorca. També fou rellevant el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1901-1936), fundat i dirigit per mossèn Antoni Maria Alcover.

En un context de premsa nacionalista destacà *La Veu de Mallorca*, que tingué tres etapes breus: la primera (1900), dirigida per Joan Torrendell; la segona (1917-1919), impulsada per Francesc Muntaner, Joan Estelrich i Joan Pons Marquès, i la tercera (1931), a iniciativa d'Andreu Ferrer Ginard.

Així mateix, en el fenomen de la premsa forana, hi destacà la ciutat d'Inca, gràcies a la tasca editora de Miquel Duran Saurina (1866-1953), que, en principi, col·laborà als setmanaris *Es Ca d'Inca* (1901 i 1903-1905) i *El Hogar* (1902-03) i, després, dirigí, des d'un regionalisme conservador, els periòdics *La Bona Causa* (1904-1905), *Ca-Nostra* (1907-1914, 1919-1926 i 1928-1929), *La Veu d'Inca* (1915-1918), *Nostra Joventut* (1917) i *L'Ignorancia* (1918-1919). En aquesta etapa d'expansió, sorgiren periòdics als municipis de Sineu —*Mestre Tomeu Ciri* (1910-1911) i *Sa Defensa* (1911)—, Santanyí —*Es Moscart* (1909)—, Sóller —*En Xerrim* (1917-1919) i *Bolletí Parroquial de Sóller* (1921-1927)—, Manacor —*La Aurora* (1906-1916), de mossèn Antoni Maria Alcover— i Artà —*Llevant* (1916-1931) i *Tresor dels Avis* (1922-1928), impulsades per Andreu Ferrer Ginard—, Ses Salines —*Vida Pagesa* (1920-1921)— i Sa Pobla —*Sa Marjal* (1909-1928).

Aleshores, a Maó, sorgí el setmanari *La Roqueta* (1912-1913), dirigit per Pere Rosselló, i en es Migjorn Gran aparegué el quinzenari *Llum Nova* (1912-1913), fundat per Bartomeu Pons i Andreu Ferrer Ginard. A Maó, s'edità el mensual *Butlletí de Nostra Parla* (1923-1924), dirigit per Joan Mir i Mir, que defensà la unitat de la llengua catalana. En el context de la dictadura de Primo

de Rivera aparegué la revista d'alta cultura *La Nostra Terra* (1928-1936), que, a partir de 1930, va ser l'òrgan de l'Associació per la Cultura de Mallorca, defensà un autonomisme nacionalista i representà un gran esforç a favor de la modernització política i cultural de Mallorca.

Amb la proclamació de la Segona República (1931-1936), a la part forana sorgiren periòdics polítics, satírics i anticlericals, com *Esquixos* (1932), d'Algaida; *Maculí* (1933-1935), *Pedra Foguera* (1933-1934) i *El Felanitxer* —catalanització (agost de 1933) d'*El Felanigense*—, aquests tres de Felanitx, i el butlletí religiós, *Bona Llevor* (1932-1935), de Cas Concos. A Ciutadella de Menorca aparegué el cultural *Full Menorquí* (1934-1936), com a suplement del diari catòlic *El Iris*.

Amb l'inici de la Guerra Civil (1936-1939) es trencà la continuïtat que havia mantingut la premsa en català a Mallorca des de les acaballes del segle XIX. Com a única excepció, aparegué el setmanari popular *Es Borino Ros* (1936-1937), dirigit pel prevere Andreu Casellas. En canvi, a la Menorca republicana, sorgí el mensual *Impuls* (1938), com a butlletí de la Llar Catalana de Menorca.

La continuïtat de la premsa en valencià

Francesc-Andreu Martínez Gallego

Entre 1813 i els inicis de la Transició democràtica, al voltant d'unes cinc-centes publicacions en valencià es passejaren per les contrades valencianoparlants del País Valencià. No totes formen part d'aquest catàleg, perquè n'hi ha moltes que es vinculen a les festes, són de caràcter anual i, pels criteris que hem establert, no queden recollides. Més enllà de la festa —en especial Falles de València, Fogueres d'Alacant i Magdalena de Castelló— i amb variacions destacades en funció de les conjuntures, la premsa en català al País Valencià —la premsa en diversos valencians, caldria dir— ha tingut un desenvolupament discret, si la comparem amb el cas català, però notori si fem les comparacions amb altres territoris de l'Estat amb llengua pròpia (Balears, Galícia, País Basc). Quasi dues-centes publicacions (199) entre 1813 i 1939 són moltes menys que en el cas català (3.503) i moltes més que en el cas balear (92).

Aquesta fortalesa és relativa, i més si tenim en compte l'existència d'un grapat de comarques castellanoparlants, com ara l'Alt Millars, l'Alt Palància, els Serrans, la Vall d'Aiora-Cofrents i el Racó d'Ademús, per repoblació majoritàriament aragonesa en temps de conquesta; la Foia de Bunyol-Xiva, la Canal de Navarrés, el Vinalopó Mitjà i el Baix Segura, castellanitzades arran l'expulsió dels moriscos en 1609, i la Plana d'Utiel-Requena i l'Alt Vinalopó, afegides al territori valencià al segle XIX. De les trenta-dues comarques tradicionals del País Valencià, vint-i-una parlen en valencià i onze en castellà. Tot i que les de parla catalana són les més poblades tradicionalment, també és cert que el progrés de la castellanització —especialment durant el franquisme a través de l'escola i durant el període posterior a través dels mitjans de comunicació— hi ha sigut potent.

Potser per això no coneixem al País Valencià un diari escrit en català; sí que és cert que n'hi ha un, *L'Hora* (1936), però també ho és que va durar quatre dies. Literalment. També és cert que la màxima eclosió històrica de la premsa en valencià es va produir arran de la Transició democràtica (1975-1982), en forma de revistes de tota mena, entres les quals destacaven les de naturalesa política i cultural. Hom ha calculat que el 95 % d'aquestes publicacions adoptaren la normativa unitària de les Normes de Castelló i es comprometeren amb l'ús social de la llengua des d'una mena de militància cultural, lingüística i identitària (Martínez Sanchis, 2023).

A hores d'ara hi ha al voltant de 851 mitjans de tota mena al País Valencià (dades de 2017), dels quals 91 són monolingües en valencià i 94 són bilingües; la resta empren el castellà (605 mitjans) o altres llengües (33 mitjans). La major part dels mitjans que empren el valencià són revistes i cal tenir present (dades de 2023) que l'audiència dels mitjans escrits al País Valencià se situa en el 8,3 % de la població major de catorze anys, cinc punts i mig per sota de la mitjana estatal. És a dir que, tret de la radiotelevisió pública —que va decaure en 2013 per refer-se en 2018—, l'audiència dels mitjans en valencià és molt esquifida. À Punt Ràdio té, a hores d'ara, 42.000 oients diaris. L'audiència mitjana de À Punt Televisió és de 750.000 persones i un 15 % dels valencians la veu diàriament, però és la cadena autonòmica amb menys audiència de l'Estat, amb el 3,1 % de quota de pantalla (en 2023), molt per sota de les xifres de Televisió de Catalunya (14,1 %), Televisión de Galicia (10,5 %) o Euskal Telebista (10,6 %), per citar només les televisions de territoris amb llengua pròpia.

Mirar enrere pot donar algunes claus de per què hi ha més publicacions i mitjans de comunicació en valencià que mai abans, però també per què hi ha hagut èpoques en les quals algunes publicacions d'aquest catàleg tingueren la sort de captivar amplíssimes audiències. Vist en perspectiva, el gran fenomen comunicatiu vinculat a l'ús actiu del valencià, en publicacions més voltes bilingües que monolingües, ha estat el republicanisme.

La cosa va començar amb *El Mole*, el periòdic menut de dimensions i gran en lectors: es publicava a la ciutat de València (en diferents etapes entre 1837 i 1870) i en va ultrapassar les muralles (que no caigueren fins a 1865) per vendre's a l'Horta i altres comarques centrals. En la dècada de 1840 va arribar a tenir 4.500 subscriptors i molts més lectors, perquè era un periòdic dialogat, en el qual els personatges —els autors amb pseudònims populars— animaven el públic lector-oient a la conversa pública. L'animador d'*El Mole*, Josep Maria Bonilla, i els seus principals col·laboradors —Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez i Rodríguez— bastiren la Renaixença valenciana en el seu vessant popular. Perquè va haver-n'hi una altra, que no s'expressava a través del periòdic, sinó a través del llibre i, específicament, dels poemaris, i que va liderar Teodor Llorente: significativament, el director d'un diari que emprava el castellà, com *La Opinión*, esdevingut *Las Provincias*.

El Mole va crear un model de premsa alliçonadora i mobilitzadora, vinculada al llenguatge popular que, com que ho era, s'expressava com ho feien majoritàriament les classes populars d'aleshores: en valencià. I que, quasi sempre, eludia acostar-se a registres lingüístics cultes

perquè allò rellevant era fer-se entendre. A la fi, tenia una comesa: la construcció d'una comunitat política de ciutadans actius. El model va ser seguit per molts periòdics setmanals.

L'expansió exterior

Marcel Mauri de los Ríos

A partir de finals del segle XIX, la premsa en català va començar a difondre's més enllà dels límits geogràfics tradicionals i va arribar a diverses parts d'Europa, Amèrica, i fins i tot a Àsia. Aquestes publicacions en la majoria dels casos van ser impulsades per l'exili polític, les onades migratòries i la necessitat dels catalans a l'exterior de mantenir el contacte amb la seva cultura i llengua. Després d'una arrencada tímida a les darreres dècades del segle XIX, amb l'entrada del segle XX i, especialment, a partir de la dècada de 1920, es va començar a publicar a països on abans només s'havia donat de manera anecdòtica. Moltes d'aquestes publicacions van adoptar un to polític, funcionant com a òrgans de resistència contra els règims autoritaris. Les circumstàncies polítiques i les migracions van ser factors clau en la difusió de la llengua i la cultura catalanes a escala internacional i oferien als catalans expatriats una manera de mantenir el vincle amb la seva identitat cultural.

La primera publicació en català fora dels territoris del domini lingüístic la trobem a Madrid: entre 1844 i 1845 es publica *La Donsayna*, obra d'un diputat valencià a les Corts de la capital espanyola. Un primer exemple puntual que no tindrà continuïtat perquè no serà fins a les dècades de 1970 i 1980 que les comunitats catalanes a Madrid i a Amèrica van començar a editar publicacions que, en molts casos, tenien com a objectiu preservar la cultura i la política catalanes en terres llunyanes. La nostàlgia per la seva terra i el desig de mantenir viva la seva identitat van portar aquests col·lectius a crear i difondre diaris i revistes.

A Madrid, després de *La Donsayna* (1844-1845) caldrà esperar mig segle fins que hi trobem una nova publicació, *Les Albaes* (1896), elaborada per una comunitat d'artistes valencians. Tot i tenir un origen valencià, ambdues publicacions van ajudar a establir un precedent per a la premsa en català fora del domini lingüístic. *Madrid-Català* (1897), una revista il·lustrada mensual que es presentava com un pont entre Madrid i Catalunya, va ser un exemple més directe d'una publicació que defensava els interessos i la cultura catalans des de la capital espanyola. Madrid també es convertirà en un punt clau per a la premsa en català durant la Guerra Civil.

L'expansió va ser encara més significativa a l'altra banda de l'Atlàntic. A l'Argentina, *L'Aureneta* (1876-1890) va ser una publicació literària i humorística que tenia com a missió importar notícies de Catalunya a Buenos Aires, amb el lema «Tot per Catalunya, tot per Espanya». Un altre exemple n'és *La Papallona* (1887-1888), també setmanal, que es dedicava a defensar els interessos de la comunitat catalana a l'Argentina. A prop, a Montevideo (Uruguai), trobem *La Gralla*

(1885-1888), una capçalera setmanal dedicada a fomentar la cultura i la literatura catalanes entre la comunitat catalana resident a la ciutat.

A Cuba, la situació va ser particular, ja que el país estava en plena guerra d'independència contra Espanya. Diverses publicacions catalanes van aparèixer durant aquest període, com *La Gresca* (1869), una revista humorística que tractava de temes polítics i culturals. *Eco de Catalunya* (1880) va ser una altra revista setmanal que, tot i començar en català i castellà, després del cinquè número va passar a publicar-se íntegrament en català, amb una forta orientació catalanista. Altres exemples d'aquesta expansió a Cuba inclouen *L'Atlàntida* i *Lo Missatger Català* (ambdues de 1881). També destaca *L'Almogàver* (1885-1886), una publicació bilingüe que informava sobre les activitats culturals a Catalunya. Després de la independència de Cuba, va sorgir *La Opinió Catalana* (1898-1899), una publicació regionalista amb un marcat esperit reivindicatiu. Un altre exemple notable de la premsa catalana a l'exterior és *La Lluanera* (1874-1881), una revista mensual editada a Nova York i dirigida per Artur Cuyàs. Aquesta publicació tenia com a objectiu difondre la cultura catalana entre els catalans dispersos per tot el món.

A Europa, França va destacar com el país amb més presència de publicacions catalanes, especialment a París i Montpeller, amb trenta-sis capçaleres entre 1880 i 1939. Altres països europeus, com Suïssa, Bèlgica i el Regne Unit, també van veure aparèixer publicacions catalanes, encara que en menys quantitat.

A Àsia, tot i ser un cas puntual, també hi va haver presència de la premsa catalana. A Manila (Filipines), es va editar *Avant Sempre* a finals de 1899, una publicació breu però significativa dins del panorama de l'expansió internacional.

Dins del domini lingüístic, però fora dels límits territorials espanyols, la premsa en català va créixer a la Catalunya del Nord, a Andorra i a l'Alguer. A la Catalunya del Nord, el fenomen va començar el 1905 amb l'aparició de *Espero de Katalunjo*, a Ceret. Però la majoria de publicacions nord-catalanes es concentren a Perpinyà a partir de 1907 amb la *Revue Catalana*, revista bilingüe però amb més presència del català. Des d'aquell moment i fins a 1939 apareixeran vuit publicacions catalanes més a la capital del Rosselló. A l'Alguer, la premsa en català es limitarà a dues publicacions destacades: *La Sardenya Catalana* (1908) i *Catalunya* (1927-1929). Andorra va veure néixer dues capçaleres durant aquest període: *Andorra Agrícola* (1933) i el singular *Butlletí del Govern Provisional d'Andorra* (1934).

Referències

- ALEMANY VICH, Luis (1974). «La prensa en Menorca. Contribución a su estudio». *Revista de Menorca* [Maó], núm. extraordinari, any LXV, 7a època, p. 5-308.
- ALEMANY VICH, Luis; MUNTANER BUJOSA, Juan (1955). *Las publicaciones periódicas en Mallorca (contribución a su estudio)*. [Premi Ciutat de Palma] [Inèdit]

- BLASCO, Ricard (1983). *La premsa al País Valencià 1790-1983*. Vol. 1. València: Institució Alfons el Magnànim.
- GIVANEL I MAS, Joan (1931-1937). *Bibliografia catalana: Premsa*. Barcelona: Fundació Rafael Patxot. 3 v.
- GUILLAMET LLOVERAS, Jaume (2003). *Els orígens de la premsa a Catalunya: Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona.
- (2010). *L'arrencada del periodisme liberal: Política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874*. Vic: Eumo.
- (2022). *El periodisme català contemporani: Diaris, partits polítics i llengües, 1874-1939*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2023). «La primera època de la premsa en català». *Plecs d'Història Local*, 188, p. 1.
- (2023). «Republicanisme i catalanisme en la formació del mercat de premsa». *Plecs d'Història Local*, 188, p. 2-7.
- MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc-Andreu (2023). «La premsa en català al País Valencià, 1813-1936». *Plecs d'Història Local*, 188, p. 8-10.
- MARTÍNEZ SANCHIS, Francesc T. (2023). «Identitat valenciana i mitjans de comunicació als 40 anys de la LUEV». *Saó*, 498, p. 38-40.
- MAURI DE LOS RÍOS, Marcel (2023). «La premsa en català s'expandeix a tres continents». *Plecs d'Història Local*, 188, p. 16-17.
- NAVARRO CABANES, Josep (1928). *Catàleg bibliogràfic de la premsa valenciana escrita en la nostra llengua y publicada en València, pobles de la província i per les colònies valencianes en Madrid, Barcelona, Zaragoza i repúbliques americanes, 1586-1927*. València: Diario de Valencia. [Reedició de 1988]
- PONT SORRIBAS, Carles; GUILLAMET LLOVERAS, Jaume (2009). *Història de la premsa andorrana, 1917-2005*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- ROSSELLÓ, Bartolomé de (1935). *Datos para la historia de la imprenta y del Periódico en Ibiza*. [Facsimil editat per Lluís Llobet, València, 2003]
- SERRA BUSQUETS, Sebastià; COMPANY MATES, Arnau (2023). «La premsa en català a les Illes Balears (1812-1939)». *Plecs d'Història Local*, 188, p. 12-15.
- SURROCA I TALLAFERRO, Robert (2004). *Premsa catalana de l'exili i de l'emigració, 1861-1976*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- TORRENT, Joan; TESIS, Rafael (1966). *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera. 2 v.